פרשת בלק

על מה ה' צוחק

מימרה יִידית יָשָׁנה אומרת – האדם מתכנן, אלוהים צוחק (ביידיש זה מתחרז).[1] אבל על פי התנ"ך, דבר אחר לגמרי הוא הגורם לקב"ה לצחוק: לא תוכניותיהם של אנשים, אלא הזיות הגדוּלה שלהם. מנקודת המבט השמימית, האבסורד המוחלט הוא בני אדם החושבים עצמם לדמויי־אלוהים.

בתורה יש לכך כמה דוגמאות מובהקות. אחת מהן, שרק בימינו התגלתה משמעותה האירונית במלוא קומתה, היא סיפור מגדל בבל. בני האדם התיישבו בבקעת שנער והתיימרו לבנות מגדל "וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמָיִם" (בראשית יא, ד). כיום יש בידינו אישור ארכיאולוגי לשאיפתם זו של קדמוני בבל. על אחדים מהזיקוראתים (מבני האבן המונומנטליים הקדומים) במסופוטמיה, ביניהם מקדש מרדוכ בבבל, נמצאו כתובות האומרות שהם מגיעים לשמיים. באפוס האכדי הקדום 'אנומה אליש' מכונה מגדל בבל "אסגילה", ביטוי שמובנו "הבית המרים את ראשו". מלכי בבל נבופלאסר ונבוכדנצר שיפצו את המבנה הזה והותירו בו כתובות האומרות שהם "הרימו את ראשו" של המגדל כך "שיתחרה בשמיים".[2]

המחשבה הייתה שמבנים גבוהים, הרים מעשה ידי אדם, מאפשרים לבני האדם לטפס אל מקום משכנם של האלים וכך לקיים עמם תקשורת. ערי־המדינה המסופוטמיות היו בין ריכוזיה הראשונים

לעילוי נשמת: פינחס בן יעקב אשר אייז, עזריאל בן אריה לייב שרטר

של הציוויליזציה האנושית המאורגנת. עד הולדתה של החקלאות, הקדמונים חיו בפחד מפני הטבע: מפני טורפים, מפני שבטים אחרים ומפני פגעי מזג האוויר. גורלם לא היה נתון בידיהם. רק כשנפוצו בְּיוּת הבהמות והגידולים החקלאיים החלו בני האדם להתקבץ בכפרים, ואז בערים, ולבסוף באימפריות. מאזן הכוחות בין טבע לתרבות השתנה. לראשונה השתחררו בני האנוש מהכורח המוחלט להסתגל לסביבה. הם יכלו לסגל את הסביבה אליהם. בשלב זה החלו אנשים, ובעיקר השליטים שביניהם, לראות את עצמם כאלים, כאלים למחצה, או כבעלי כוחות השפעה על האלים.

סמלה הבולט ביותר של התופעה היה המבנים אדירי הממדים: הזיקוראתים בבבל וערים מסופוטמיות נוספות, והפירמידות במצרים. אלו ואלו נבנו בעמקי הנהרות השטוחים והתנשאו מעל סביבותיהם. הפירמידות בגיזה, שנבנו עוד לפני ימי אברהם, היו אדירות כל כך שארבעת־אלפים שנה אחרי בנייתן הן עדיין היו המבנים מעשה־ידי־אדם הגבוהים בעולם. בעיניהם של בוני ההרים־המלאכותיים הללו, פירושו של ההישג היה שבני האדם רכשו תכונות של אלים. מפלסיהם המדורגים היו מדרגות אל השמיים. על כן נוקטת התורה בביטוי "וַיֵּרֶד ה' לִרְאֹת אֶת הָעִיר וְאֶת הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם" (פסוק ה). כי את ה' זה מצחיק. בארץ, בני האדם חושבים שהגיעו לשמיים. אבל בקנה המידה האלוהי הבניין שבנו שואף לאפס; הוא כה מיקרוסקופי, שה' צריך כביכול לרדת כדי לראות אותו. רסיס מן הפרופורציות הללו יכולים בני האדם לתפוס מאז המצאת התעופה: מגובה 30 אלף רגל, גם הגבוהים שבבניינים נראים זעירים.

כדי לשים קץ ליוהרה וליומרה, אלוהים פשוט בלל את שפת כל הארץ. בני האדם לא הבינו עוד איש את רעהו. המפעל כולו היה לקומדיה של טעויות. קל לדמיין כיצד נראו הדברים. טפסן מבקש לבנה ומקבל פטיש. מנהל העבודה אומר לפועל ללכת ימינה והלה

פונה שמאלה. המיזם כולו קרס לאנדרלמוסיה קקופונית. האנשים שחשבו שיגיעו לשמיים, אפילו זה אל זה לא הגיעו. המגדל הבלתי־גמור נותר סמל לכישלונן הבלתי־נמנע של יומרות רברבניות. הבונים השיגו את מה שרצו, אבל לא בדרך שהתכוונו אליה. ״נַעֲשֶׂה לָּנוּ שֵׁם״, כך תכננו (פסוק ד); הם רצו ששמם יצא לפניהם כמי שהגיעו אל משכנות האלים. ואכן הם עשו להם שֵׁם גדול: בבל נעשתה שם־דבר לבלבול, לתקלה, לכישלון, לאי־הבנה. ההיבריס נעשה נמזיס.

הדוגמה השנייה לצחוקו של הקב״ה נמצאת במכות מצרים הראשונות. משה ואהרן הפכו את מי היאור לדם ומילאו את מצרים בצפרדעים. ואז, מספרת לנו התורה, חרטומי מצרים עשו כמוהם בלהטיהם. כה להוטים היו להראות שלהטוטיהם לוהטים כלהטוטי העברים, ששכחו שתפקידם לתקן את המצב החמור, ורק החריפו אותו עוד. אילו היו להם כישורים של ממש, היו הופכים את הדם שביאור בחזרה למים. אילו היה להם כושר כישוף יעיל, לא היו מרעיפים עוד צפרדעים על מצרים המצפורדעת עד דלא ידע, כי אם מסירים את הצפרדעים שכבר הציפוה.

את צחוקו של הקב״ה אנו שומעים בעיקר במכה השלישית, מכת כינים. הפעם, לראשונה, החרטומים נכשלים. בזנב מקופל בין הרגליים הם פונים לפרעה ואומרים, ״אֶצְבַּע אֱ־לֹהִים הִיא״ (שמות ח, טו). ההומור האלוהי במכת כינים מתבאר ביודענו שבמצרים הקדומה סמל הכוח היה האדריכלות המונומנטלית: פירמידות, מקדשים, ארמונות ופסלי ענק. ה׳ הראה למצרים את כוחו דווקא בחרקים זערוריים – מכאיבים אך כמעט סמויים מן העין. שוב היה ההיבריס לנמזיס. כשאנשים חושבים שהם גדולים, אלוהים מראה להם שהם קטנים. וגם ולהפך: האנשים החושבים עצמם קטנים – ויותר מכולם היה כזה משה, העניו מכל אדם – דווקא הם מתגלים כגדולים באמת.

כל זה מסביר את האפיזודה המשונה לכאורה של בלעם ואתונו. אין זה סיפור אגדת פלאים, וגם לא נס סתם. כדי להבין את משמעותו יש להבין מה חשבו המואבים והמדיינים על בלעם – ואולי גם הוא חשב על עצמו. בלק מלך מואב, יחד עם מנהיגי המדיינים, שלח לבלעם הקוסם משלחת ועמה הבקשה ממנו לקלל את בני ישראל: ״לְכָה נָּא אָרָה לִּי אֶת הָעָם הַזֶּה כִּי עָצוּם הוּא מִמֶּנִּי... כִּי יָדַעְתִּי: אֵת אֲשֶׁר תְּבָרֵךְ – מְבֹרָךְ; וַאֲשֶׁר תָּאֹר – יוּאָר״ (במדבר כב, ו). זוהי התפיסה הפגאנית של תפקיד איש הקודש: השאמאן, המכשף, עושה הנפלאות, האיש בעל הגישה לכוחות העל־טבעיים. הוא מצווה, ואלוהים עושה. תפיסתה של התורה היא ההפך הגמור. מפי ה׳ תצאנה הברכות והקללות, לא מפי בני האדם. ״וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר״, אמר ה׳ לאברם (בראשית יב, ג). ״וְשָׂמוּ אֶת שְׁמִי עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַאֲנִי אֲבָרֲכֵם״, אומר ה׳ על הכוהנים (במדבר ו, כז). ברעיון שאפשר לשכור איש קודש כדי לקלל מישהו טמונה ההנחה שאפשר לשחד את אלוהים.

הסיפור, יש להודות, מבלבל. אלוהים אומר לבלעם לא ללכת. בלק שולח אליו משלחת שנייה, עם הצעה מפתה יותר. הפעם אלוהים אומר לבלעם ללכת איתם, אבל לומר רק מה שיורה לו לומר. בבוקר המוחרת יוצא בלעם לדרך על אתונו עם שרי מואב, אך התורה מספרת כי אפו של ה׳ חרה על כך. כאן מגיעה אפיזודת האתון. היא רואה מלאך החוסם את דרכה. היא יורדת מהדרך אל השדה אך בלעם מצליף בה ודוחק אותה בחזרה לנתיב. המלאך חוסם את הדרך והאתון נצמדת לקיר ומועכת את רגלו של בלעם. בלעם מכה אותה שוב, והיא רובצת תחתיה ארצה ומסרבת לזוז. בשלב זה היא פותחת את פיה ונוזפת בו בלשון בני אדם. בלעם נושא מבטו ורואה את המלאך, שעד עכשיו היה שקוף בשבילו.

מדוע אמר אלוהים לבלעם תחילה לא ללכת, ואז אמר לו כן ללכת, ואז כעס על שהלך? כנראה, אלוהים הבוחן כליות ולב ידע

שבלעם רוצה לקלל את בני ישראל. אנו יודעים זאת מפני שבהמשך, לאחר שבמקום קללות יצאו מפיו ברכות, פנה בלעם להזיק לבני ישראל בצורה אחרת, ויעץ למדיינים לשלוח את נשיהם לפתות את הגברים בני ישראל, ועל ידי כך עורר את כעסו של ה׳ (במדבר לא, טז). בלעם לא היה מאוהבי ישראל.

סיפור האתון הוא דוגמה נוספת לצחוק שעושה לו אלוהים. לפנינו אדם שקנה לו מוניטין כאשף הכוחות העל־טבעיים. הבריות חשבו שבכוחו לברך ולקלל את מי שיבחר. אלא שה׳, אומרת לנו כאן התורה, אינו נענה לאשפים שכמותו. ה׳ מעביר כאן שני מסרים. אחד למואבים ולמדיינים, ומשנהו לבלעם עצמו.

למואבים ולמדיינים הראה ה׳ שעם ישראל אינו מתקלל כי אם מתהלל. וככל שיקללו אותו כן יבורך עוד, והמקלל הוא שיקולל. הדבר נכון היום כפי שהיה נכון אז. ארגונים ברחבי העולם פועלים לקלל את מדינת ישראל ועם ישראל. אולם ככל שזדונם גדֵל כך מתחזקת ישראל, ואת הרעות שהם מאחלים לה הם מביאים על עמיהם שלהם.

לבלעם מעביר אלוהים מסר אחר, בוטה מאוד. אם אתה חושב שאתה יכול לשלוט בי – אומר לו ה׳ – אני אראה לך שאני יכול להפוך אתון לנביאה ונביא לחמור. הבהמה שלך תִראה מלאכים שאתה עצמך תהיה עיוור לקיומם. בלעם נאלץ להודות שאינו יכול לבחור בשביל ה׳ את מי לקלל: "הֲמָה אֶקֹב לֹא קָבָה אֵל? וּמָה אֶזְעֹם לֹא זָעַם ה׳? (במדבר כג, ח).

משוויץ יוצא מיץ. מהיבריס יוצא נמזיס. בעולם ששליטיו התבוססו במיזמים בלתי־נגמרים של האדרה עצמית, עַם ישראל לבדו יצר ספרות שבה ייחס את הצלחותיו לאלוהיו ואת כישלונותיו

לעצמו. הדבר לא החליש אותו, אלא להפך: חיזק אותו במידה בלתי רגילה.

כך הוא גם אצל היחיד. על חבר אהוב, שאינו עמנו עוד, כתבתי פעם שהוא לקח את אלוהים ברצינות כזו, שלא היה לו צורך לקחת ברצינות את עצמו.[3] נביאים אליליים כגון בלעם עדיין לא למדו את השיעור שכולנו צריכים ללמוד ביום מן הימים: שהדבר החשוב איננו שאלוהים יעשה את רצוננו, אלא שאנו נעשה את רצונו. היושב בשמיים שׂוֹחֵק על אלה החושבים שיש להם כוחות אלוהיים. ההפך הוא הנכון. ככל שאנו קטנים בעיני עצמנו, אנו גדולים בעיניו.

שאלות לשולחן השבת

- למה לדעתכם נעשה בלעם יהיר עד כדי כך שחשב שיש לו כוחות מעין־אלוהיים?
- מדוע בחר אלוהים באתון כשליחה שתלמד את בלעם לקח?
- איזה מסר אנו יכולים ללמוד מהמעשה?

1 בדומה לכך, ג׳ון לנון שר שהחיים הם מה שקורה לאדם כשהוא עסוק בתוכניות אחרות.

2 Nahum Sarna, *Understanding Genesis*, New York: Schocken Books, 1970, p. 73.

3 זהו רופא הילדים ואיש ההתנדבות והחסד ד״ר דוד באום. ראו יונתן זקס, **לרפא עולם שבור: החיים כקריאה לאחריות**, מאנגלית: צור ארליך, ירושלים: מגיד, 2010, תחילת פרק ו, עמ׳ 87.